

УДК: 37:504

Лук'янова Л.Б.
м.Київ

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Провідною ознакою сучасного освітнього простору є його екологізація, яка полягає у змінах характеру впливу цього процесу шляхом гармонізації, через удосконалення зв'язків складових екологічної освіти та реорганізацію її структури. Автор статті розглядає екологізацію навчально-виховного процесу як систематизовану педагогічну діяльність, спрямовану на формування інтелектуального розвитку молоді, яка набуває освіти, морально-етичного виховання та організації відповідної практичної діяльності.

Умови існування сучасної людини інтенсивно змінюються й відповідно детермінують вимоги щодо рівня підготовки майбутніх фахівців, які набувають професії, зокрема в ПТНЗ, а відповідно й до рівня освіти, у тому числі екологічної.

Підтвердження цієї думки висловлено у дослідженні науковців Інституту педагогіки і психології професійної освіти [9, с.5], зокрема, в монографії наголошується, що нове тисячоліття все очевидніше ставить вимогу вже сьогодні готувати спеціалістів, які будуть здатні:

- розв'язувати складні екологічні проблеми, породжені нерозумною діяльністю людей у ХХ ст., безгосподарним використанням природних ресурсів, виховувати та прищеплювати кожній людині екологічну культуру;
- закрити чи перепрофілювати підприємства, які забруднюють атмосферу;
- раціонально, гранично, економно користуватися тими природними ресурсами, які не можуть бути поновленими;
- розширити всебічну морально-етичну вихованість, ядром якої має бути усвідомлення кожним відповідальності за власні дії та вчинки.

Саме зазначені аспекти свідчать про нагальність опрацювання концепції екологізації системи освіти.

Якщо спиратися на твердження, за якими більшість змін у свідомості сучасників в сфері світогляду, ідеології, науки, культури відбуваються саме під безпосереднім впливом екологічних ідей, тоді провідні засади екологізації освіти стануть не лише одним із засобів та шляхів подолання існуючої кризи, а перш за все, відображенням намагань осмислити ситуацію, що склалася. „Подібне усвідомлення спроможне виконувати роль загального спільного знаменника, фактора, що здатний інтегрувати окремі роз'єднані елементи сучасного світу, поєднати їх у їх спільних проблемах, у намаганнях забезпечити продовження буття всього живого” [11, 9].

Ми погоджуємося з визначенням ролі сучасної освіти як політичної, суспільної, світоглядної, культурної, економічної інституції, але, з урахуванням сучасних реалій, вона має бути, насамперед екологізованою.

У контексті зазначеного доцільно навести порівняльний аналіз функцій освіти, здійснений С.І.Подмазіним [7], результат якого засвідчив, що наразі найважчим є пріоритет політичної, економічної та соціальної функцій освіти; культурна й гуманістична функції займають другорядне положення, екологічна функція не виокремлюється зовсім. Таке трактування функцій вітчизняної освіти цілком віддзеркалює тоталітарний характер: пріоритетними є держава і громадськість, по відношенню до яких особистість виконує роль засобу, це на думку автора, відбувається завдяки тому, що у жодній з проаналізованих класифікацій не наголошується на екологічній функції освіти, яка вже понад двадцять років реалізується в освітянській практиці. Пропонується сформулювати визначення освіти як соціального інституту, діяльність якого спрямована на формування здібності й готовності соціуму до відтворення й розвитку самого себе, зокрема в кожній сфері свого буття: екологічній, економічній, соціальній, політичній, духовній.

На нашу думку, саме на таких засадах, коли здійснюється узгоджена коеволюція якостей майбутнього фахівця: особистісних – професійних – екологічних, має відбуватися процес його становлення і розвитку.

Розрізняють екологічну освіту і екологізацію системи освіти. У загальному розумінні вони взаємопов'язані, але характеризують, в певному відношенні, різні явища і кожній з них притаманне специфічне.

Екологічна освіта – це безпосереднє засвоєння і розвиток знань про взаємодію суспільства і природи; вона має два основних виміри: сукупність певних дій, технологій освоєння людиною природи, що забезпечують і уможливають її існування, другий – теоретична галузь професійних знань щодо загальних закономірностей існування природних і антропогенних систем.

Екологізація системи освіти обумовлена суспільними потребами, вона ставить завдання надати системі освіти екологічного спрямування, яке полягає у посиленні еколого-світоглядних орієнтацій освіти, доцільному насиченні навчальних предметів питаннями екології, включення до змісту освіти результатів тих наукових досліджень, які пов'язані з регіонально-галузевою спеціалізацією, а також різнобічній підготовці екологічно свідомих спеціалістів різного профілю. Саме екологізація системи освіти визнається наразі як один із чинників і об'єктивних передумов подолання прогресуючої екологічної катастрофи.

Огляд сучасної науково-педагогічної літератури свідчить, що процес усвідомлення необхідності екологізації системи освіти відбувався як розуміння незворотності екологічних змін у навколишньому середовищі, руйнуванні традиційних поглядів на модель функціонування суспільства, необхідності формування нового світогляду відповідного вимогам моралі й закону щодо навколишнього природного середовища.

Усеприсутність екологічних аспектів практично в усіх дисциплінах, що викладаються в школі і вузі, хоча дещо й утруднює „дидактичну орієнтацію” на екологічну освіту, зате є доброю передумовою для об'єднання раніше розрізнених зусиль педагогів-предметників з метою ефективнішого формування цілісного матеріалістичного світогляду та екологічної культури вихованців, стверджує М.М.Кисельов [3, 130].

У зазначеному контексті слушною є думка В.Р.Бганба [1, 75]. Вчений вважає, що екологічна освіта і виховання в сучасній літературі досить часто трактуються головним чином лише в педагогічному аспекті. Хоча ця проблема вимагає глибокого соціально-філософського усвідомлення з тим, аби визначити місце і роль екологічної освіти і виховання в системі заходів щодо гармонізації взаємовідносин людини і природи. Екологізація освіти, як вважає автор, органічно пов'язана з гуманізацією системи освіти в цілому.

Гуманізацію і екологізацію освітнього простору О.Н.Козлова і С.Н.Глазачев [12] вважають провідними принципами в опрацюванні нової стратегії освіти, хоча, як наголошують автори, вони не мають достатнього наукового підґрунтя і не завжди співвідносяться між собою. Така думка дедалі частіше висловлюється науковцями і практиками. Наразі йдуть дискусії з окремих позицій, певних частковостей, але принципи, мета й зміст нової освітньої системи, яка ґрунтується на екологізації сучасного освітнього простору, не можуть бути поставлені під сумнів, адже саме ця проблема торкається визначальних питань можливості існування суспільства і природи.

Ми поділяємо точку зору, відповідно якої, екологічну освіту не можна брати до уваги тільки як окремих тип освіти, додатковий час на вивчення питань раціонального природокористування або інженерної екології [12]. Вона передбачає насамперед зміну освіти взагалі – його екологізацію. Екологізація освіти є фундаментом вирішення проблем екологічної освіти у вузькому, спеціальному смислі даного слова й орієнтиром змін у викладанні усіх інших дисциплін. Провідне завдання екологізації освіти полягає, у тому аби спиратися на модель діяльності, яка не знищує природу, не вихолощує культуру до цивілізації, не перетворює дух в розум, а людину в біоробота.

Головною ознакою екологізації освіти є зміна характеру розвитку цього процесу шляхом гармонізації через удосконалення зв'язків між елементами системи екологічної освіти, оновленню її зв'язків і реорганізацію структури.

У попередніх публікаціях ми неодноразово підкреслювали, що ця проблема повинна стати предметом спеціального вивчення, а екологічна освіта майбутніх спеціалістів, яких готують в професійно-технічних навчальних закладах повинна ґрунтуватися на єдності навчальної та мезанавчальної діяльності з предметів професійно-технічного і загальноосвітнього циклів і базуватися на впровадженні в кожному навчальному закладі комплексного плану неперервної екологічної підготовки в галузі екології і свідомого раціонального природокористування на весь період навчання. Така програма з кожної групи професій повинна відповідати принципам неперервності, міждисциплінарності, а також визначати екологічно важливі компоненти програмного матеріалу з кожного навчального предмета (див. рис.1)

Рис.1. Екологічне поле у змісті навчальних предметів ПТНЗ.

Вчені [2, 364] підкреслюють, що досягненню кінцевої мети екологічної освіти сприяє екологізація навчально-виховного процесу всіма блоками навчальних планів, введення нових нормативних і спеціалізованих екологічних курсів, створення профільних еколого-природничих освітніх інституцій різного рівня, поглиблене вивчення ряду предметів. Саме такий підхід, на думку науковців, надасть можливість декларативну екологічну свідомість перетворювати у таку, що відповідатиме конкретному ставленню до навколишнього природного середовища, оскільки вплив моральних закликів, епізодичних інформацій є здебільшого тимчасовим. Тільки людина, яка має сформовану екологічну культуру і етику, екологічний світогляд зможе об'єктивно і свідомо вирішувати проблеми взаємовідносин і взаємозумовленості з навколишнім середовищем, здійснювати екологічно обґрунтоване природокористування, що відповідає вимогам і потребам сучасних і майбутніх поколінь.

Важливим наслідком екологізації науки, вказують В.С.Крисаченко і М.Ф.Хилько, є зміщення акцентів багатьох традиційних наук на власне екологічну проблематику [4, 286]. Необхідність екологізації освіти наразі визнається багатьма дослідниками, але висловлюються різні точки зору щодо її змісту та шляхів впровадження. Один із таких шляхів визначається через отримання екологіч-

них знань, що ґрунтуються на екологізації базової освіти, а самі екологічні поняття мають проходити наскрізною темою в навчальних програмах як гуманітарних, так і природничих дисциплін.

Аналогічний зміст в екологізацію вкладає В.А.Кутирев, зазначаючи, що екологізація освіти є фундаментальним рішенням проблем екологічної освіти у вузькому, спеціальному сенсі даного слова і орієнтиром у зміні до підходів викладання в усіх інших дисциплін [12, 169].

На нашу думку, слушною є точка зору В.А.Кобилянського, який підіймає питання щодо співвідношення у розумінні термінів „екологічне” й „екологізоване” [12, 207-208]. Автор наголошує, що використання терміну „екологічне” доцільно використовувати у разі, коли мова йде про спрямовану (пізнавальну, освітню, виховну, перетворювальну) діяльність, що безпосередньо пов'язана з оптимізацією екологічних відношень в системі „природа-людина-суспільство” і яка має на меті забезпечення коєволюції усіх складових цієї системи. Термін „екологізоване” доцільно використовувати у всіх сферах і формах діяльності людей, що так чи інакше зорієнтовані на вирішення екологічних проблем. Таке розмежування понять значно розширює межі для обґрунтованого і аргументованого наповнення конкретним змістом екологічної освіти.

На думку В.В.Рибалки, впровадження принципу екологізації у педагогічний процес може відіграти провідну роль у формуванні дружнього ставлення молоді до природи, її свідомого екологічного мислення [10]. Принцип екологізації, за твердженням В.І.Панченка, значно глибше розкриває суть особистості, відкриває перед молоді людиною нові горизонти пізнання природного середовища, можливості діалогічного їх спілкування і духовного збагачення, джерела „симбіотичності” існування [6].

Таким чином, є підстави погодитися з твердженням, що екологізація концентрує поняття виховання суспільства, яке розуміє закони розвитку та існування природного середовища, є свідомим за спричинення будь-яких збитків довкіллю, саме тому екологізацією наразі охоплена не лише освіта, а й весь комплекс суспільного життя – наука, виробництво, економіка, культура.

Ми вже зазначали, що в сучасній педагогічній теорії розрізняють екологічну освіту і екологізацію системи освіти. Так само існують прихильники впровадження спеціального екологічного предмета, який необхідно вивчати впродовж всього терміну навчан-

ня в навчальному закладі або ж надання екологічній освіті наскрізного характеру через залучення екологічної компоненти до усіх навчальних предметів [2,434]. Науковці радять не протиставляти ці обидва підходи, бо кожний з них має достатню аргументацію. Важливою є необхідність збереження і реалізація двох стратегічних функцій – професійної і світоглядної, бо саме їх синтез сприятиме формуванню людини з екоцентричним типом мислення, коли з одного боку опановуються екологічні знання, вміння, практичні навички, а з іншого відбувається процес екологізації мислення і поведінки, закладаються норми етичної поведінки у стосунках з природним середовищем. Таким чином, значущість виховної, морально-етичної сторони екологізації поєднується з ґрунтовним засвоєнням наукових істин.

Відомий український вчений-біолог В.О.Межжерін на основі виконаного великого обсягу наукової інформації – від Біблії до найсучасніших наукових опрацювань зробив спробу намалювати об'єктивну картину Світу, Біосфери і показати їх цілісність, розвиток та шляхи пізнання природи, причини глобальних екологічних катастроф, стратегію виживання людства [5]. На його думку, одна із таких стратегій виживання пов'язана із доцільною поведінкою людини, яка полягає у зменшенні втрат природних ресурсів, екологізації діяльності і існування. Узагальнене поняття екологізації, за його твердженням, ґрунтується на трьох провідних ідеях:

- формування і розвиток екологічного світогляду;
- закріплення у свідомості, що життя може існувати лише як цілісність;
- реальна екологізація стає можливою, коли уся діяльність людей ґрунтується на економії природи.

Питання екологізації, її принципів та ролі у формуванні екологічної свідомості підіймає О.Б.Приходько. Передусім авторка пропонує ретельно визначитися щодо змісту і доцільності процесу екологізації і наголошує, що провідною її ознакою є окреслення місця конкретної дисципліни в системі екологічних знань. Пропонується „простий” алгоритм екологізації [8, 28-29]:

1. Зрозуміти самому викладачу, що саме він робить.
2. Усвідомити уявлення про цілісну наукову картину світу.
3. Взяти екосистему і самий більший її прояв – біосферу як центральні поняття процесу екологізації відповідного предмета.

Як провідний критерій відбору знань для екологізації пропонується визначити можливість цих знань у забезпеченні усвідом-

лення гармонізації природних зв'язків та причин кризисності цих зв'язків нині. В процесі екологізації певної дисципліни викладач стикається з проблемою вибору: а) підлаштовуватися до існуючої програми, намагаючись екологізувати зміст окремих уроків; б) переробити усю програму повністю, беручи до уваги Держстандарт.

Окреслені підходи дають підстави зробити висновок, що екологізація навчально-виховного процесу в професійних навчальних закладах є рушійним чинником у вирішенні проблем формування свідомого ставлення до навколишнього середовища шляхом впливу на усі його ланки. За таких умов проблему екологізації освіти не можна брати до уваги тільки як впровадження окремого предмету, вона має ґрунтуватися на еко-принципах в усіх аспектах навчальної і позанавчальної діяльності.

Висновки на підтвердження такого підходу було висвітлено в матеріалах „круглого столу” з питань „Екології та освіти”, де вони набули наступного спрямування:

- в меті – забезпечувати випускникам навчального закладу гарантію розвитку і соціалізації, а не тільки сукупності знань;
- в ресурсах – учителі-предметники усіх циклів мають бути екологічно освіченими настільки, аби вміти доцільно використовувати трансльовані знання і уміння в антропобіосистемах різних рівнів складності;
- в організації – умови життя учнів мають стикатися з екологічними нормативами не тільки через гігієнічні норми, але й через стиль стосунків, культуру спілкування.

Найбільш близьке до нашого розуміння змісту і значення екологізації освіти ґрунтується на тому, що екологізація системи освіти, підвищення кваліфікації і перепідготовки спеціалістів – є одним із вирішальних засад і шляхів спасіння природи і самої людини. Вона принципово відрізняється від існуючої системи освіти, базується на зовсім іншій концепції і доктрині ніж існуюча нині. Тільки на засадах екологізації освіти можна сформуванню культуру людини, нові принципи моралі, дати оцінку значення та ролі природи в життєдіяльності й існуванні Homo sapiens, формуванню еколого-духовних і моральних якостей особистості у відповідності з екологічним світоглядом і сутністю, мисленням і поведінкою.

Узагальнюючи погляди на роль і значення екологізації освіти в процесі підготовки майбутніх фахівців зокрема тих, хто набуває професії в ІТНЗ, з урахуванням проблем, завдань і реалій сьогодення, можна зазначити, що її провідним завданням є трансформа-

ція технократичного мислення на екологічно-орієнтоване, спрямоване на природовідповідне ставлення до навколишнього середовища в процесі фахової діяльності і повсякденному житті.

Екологізація навчально-виховного процесу в професійно-технічних навчальних закладах, на нашу думку, має ґрунтуватися на наступних засадах:

- особистість майбутнього фахівця необхідно брати до уваги в її цілісності, з урахуванням внутрішніх мотивів і стимулів своєї діяльності, спрямованістю на професійне становлення і особистісне еколого-професійне удосконалення;

- гармонізація взаємовідносин людини з природою можлива лише за умови усвідомлення необхідності і внутрішньої готовності здійснювати природовідповідну, ресурсозберігаючу діяльність;

- мотивація і потреба екологічного навчання мають сприяти змінам у змістовному і процесуальному компонентах навчального процесу;

- екологізація навчально-виховного процесу професійно-технічних закладів освіти можлива за умови існування системи екологічної освіти.

Таким чином провідним засобом екологізації освітнього процесу ми визначаємо створення системи екологічної освіти, яка має діяти і координуватися в кожному навчальному закладі. Вирішити це завдання можливо лише за умов реалізації певних установочних принципів.

Серед них найбільш вагомими ми вважаємо:

- *принцип гуманізації* – визначає формування світогляду, спрямованого на докорінні зміни у свідомості людини не тільки відносно власного долі, а й збереження усіх форм життя через гуманізацію взаємостосунків людини з природою й екологічно-доцільну діяльність;

- *принцип системності* – забезпечує цілісну організацію екологічної освіти, на основі усіх її компонентів: цілей, змісту, методів і прийомів, засобів навчання, форм організації різних видів діяльності;

- *принцип компенсаційності* – полягає у виявленні екологічної компоненти у різних галузях знань і використанні їх як узагальненого засобу побудови системоутворюючих зв'язків, що дозволяють розкрити як почуття так і ставлення кожної особистості;

- *принцип міждисциплінарності* – передбачає взаємозв'язок, інтеграцію і консолідацію різних наукових дисциплін, від природничо-наукових, морально-естетичних до соціально-економічних.

Узагальненим висновком щодо ролі екологізації навчально-виховного процесу в професійно-технічних навчальних закладах поряд з освітнім, виховним, пізнавальним, загальнокультурним значенням є її практичне спрямування. Насамперед ми не пояснюємо з точки зору ролі всебічних фундаментальних екологічних знань як чинника усвідомлення і оцінювання впливу професійної діяльності на біосферу. Відсутність такої бази як і відсутність етичних норм у ставленні людини до навколишнього середовища, ми розглядаємо як суспільну проблему глобального значення.

Таким чином, ми визначаємо екологізацію навчально-виховного процесу в професійно-технічній школі як систематизовану педагогічну діяльність яка збирає шляхи формування інтелектуального розвитку, морального-етичного виховання і екологізацію практичної діяльності майбутніх фахівців, які набувають освіту в ПТНЗ.

Література

1. Бганба В.Р. Экология и мораль. – Сухуми: Алашара, 1991. – 85 с.
2. Васюта О.А., Васюта С.І., Філіпчук Г.Г. Екологічна політика: національні та глобальні реалії. – У 4-х томах. – Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – Т.4. – 552 с
3. Киселев Н.Н. Мирозозрение и экология. – К.: Наукова думка, 1990. – 215 с
4. Крисаченко В.С., Хилько М.І. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку. – К.: Знання України, 2002. – 598 с.
5. Ноосферогенез і гармонійний розвиток: В.Я.Шевчук, Г.О.-Білявський, Ю.М.Саталкін та ін. – К.: Геопринт, 2002. – 127 с.
6. Панченко В. Принцип екологізації як фактор гармонійного розвитку особистості учня //Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2001. – Вип.4. – С.127-136.
7. Подмазін С.І. Соціальні функції освіти //Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: Зб.наук.праць. – К.: КДЛУ, 2000. – 272 с.
8. Приходько О.Б. Уроки для будущего. Практическое руководство по экологическому образованию в школе. – Тюмень: Вектор Бук, 2003. – 212 с.

9. Професійна освіта в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз: Монографія /За ред. Н.Г.Ничкало, В.О.Кудіна. – Черкаси: Вибір, 2000. – 322 с.

10. Рибалка В.В. Психолого-педагогічні принципи особистісно орієнтованої підготовки учнівської молоді в системі неперервної екологічної освіти //Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2001. – Вип.1. – С.33-41.

11. Толстоухов А.В., Парапан І.Г. Когнітивні підвалини глобалізації //Практична філософія. – 2003. – №3. – С.3-10.

12. Философия экологического образования /И.К.Лисеев (ред.). – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – С.347-356.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2005 р.